

Крутій К.Л., Кузьма І.І. Діагностика виховних стратегій батьків дитини дошкільного віку щодо попередження проявів девіацій / Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки : український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович та ін. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. С.19-28.

Крутій К.Л., Кузьма І.І.

Діагностика виховних стратегій батьків дитини дошкільного віку щодо попередження проявів девіацій

Якісно організована профілактична робота з дітьми в закладі освіти розпочинається з педагогічної діагностики – діяльності для виявлення актуального стану об'єктів (суб'єктів) і тенденцій освітнього процесу.

Термін «діагностика» дослівно з грецької мови перекладається як «здатність розпізнавати» (dia, dias – через, між, серед, з допомогою; gnosis – знання). Історія цього поняття налічує декілька тисячоліть. У давнину діагностувати – означало фіксувати втрати, відхилення, негативи. Зараз, навпаки, наголошується, що треба акцентувати увагу на перевагах, успіхах, позитивах як основах для подолання девіацій.

В епоху Відродження термін «діагностика» використовувався в медицині, а у ХХ ст. – у психології, техніці тощо. У педагогіку його впровадив у 1968 р. німецький учений К. Інгенкамп. Проте ще до появи терміна педагогічні вимірювання все ж проводилися: вони існували від заснування перших виховних інституцій Стародавнього світу. Для діагностики використовувалися задачі, які треба було розв'язати; шахові поєдинки.

Отже, діагностика – це діяльність щодо встановлення діагнозу або вчення про способи його отримання. Ми розрізняємо діагностику як загальний підхід та діагностування як процес (складову частину) практичної педагогічної діяльності. Діагностика – це прояснення всіх обставин перебігу будь-якого процесу, достеменно визначення його

результатів. У нашому розумінні діагностування повинно охоплювати контроль, перевірку, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, вияв динаміки, тенденцій і закономірностей та прогнозування подальшого розвитку об'єкта або суб'єкта.

Незважаючи на тривалий період застосування педагогічної діагностики та важливість її використання в закладах освіти, необхідно визнати, що в реалізації педагогічних вимірювань залишаються невирішені проблеми: немає розроблених комп'ютерних діагностичних методик, які б давали змогу зробити регулярними визначення рівнів розвитку соціально цінних

якостей дітей, сформованості дитячих колективів тощо. Зрозуміло, що профілактика без діагностичних процедур є малоефективною. Проте аналіз наукових джерел з організації профілактичної роботи засвідчує, що вчителі й вихователі недостатньо володіють діагностичними вміннями, тобто методами, інструментарієм, процедурою виміру¹⁹.

Як стверджують автори одного з досліджень щодо якості профілактики в школах Польщі (у цій країні, як порівняти з Україною, краще налагоджена профілактична діяльність; з 90-х рр. ХХ ст. у кожній школі складаються плани профілактики), у половині з 250 досліджуваних шкіл не проводилася вступна ідентифікація проблем, тобто початкова діагностика. При цьому, якщо вимірювання і проводилися, то не завжди отримані дані ставали підставою для визначення цілей подальшої діяльності чи програми дій щодо вирішення виявленої проблеми. Отже, результати діагностики й організація профілактичної роботи між собою не пов'язувалися, а провідним методом було лише анкетування²⁰.

Якщо у школах діагностична діяльність реалізується на низькому рівні, то в закладах дошкільної освіти цей процес здійснюється не краще. Діти не вміють писати, отже, анкету не заповняють. Зрештою, результати лише одного діагностичного методу не можуть бути підставою для висновків. Зазначимо, що в дошкільних закладах освіти найчастіше використовується бесіда як допоміжний метод вивчення дитини для з'ясування рівня розвитку, ставлення до різних явищ дійсності, до інших дітей, їхніх вчинків тощо. Подекуди використовується метод доручень як один із видів природного експерименту для вивчення індивідуальних особливостей та потенційних можливостей конкретної дитини під час виконання доступних завдань. Для з'ясування індивідуальних особливостей

¹⁹ Profilaktyka w szkole : Poradnik dla nauczycieli / red. Kamińska-Buško Bożenna, Szymańska Joanna. – Warszawa : Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2005. – s. 46.

²⁰ Там же.

дитини аналізуються продукти її діяльності: малюнки, ліплення, конструювання. Залучення респондентів до цього виду діяльності дає змогу в подальшому більш об'єктивно проаналізувати стан розвитку кожної дитини.

Однією з причин відсутності належного інтересу до діагностики є численність обов'язків вихователів, які, згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (державним стандартом), повинні організовувати різні види діяльності (ігрову – провідну для дітей дошкільного віку; рухову; природничу; предметну; образотворчу, музичну, театральну, літературну; сенсорно-пізнавальну і математичну; мовленнєву; соціокультурну та іншу)²¹; бути для дитини водночас значимим дорослим, другом, порадиником, опікуном тощо. За умов належного виконання цих обов'язків на діагностичну діяльність вже не вистачає часу, тому вона стає формальною. З одного боку, без неї неможливо перевірити ефективність проведеної роботи і визначити цілі на перспективу (діагностика виконує декілька функцій: інформаційну, оцінювальну, стимулювальну, управлінську, прогностичну), з іншого боку – це складна процедура, тому її намагаються замінити визначенням результатів на інтуїтивному рівні або тільки на основі спостережень.

Найбільш популярними в дошкільлі є діагностичні методики, спрямовані на визначення рівнів адаптації дітей до закладу дошкільної освіти (автор С. Бурсова), пасіонарності й мовленнєвого розвитку (автор К. Крутій), креативності (автор Л. Шелестова) та ін. Проте незначний відсоток вихователів знає про такі методики, не кажучи вже про їх використання.

У реалізації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти й у школах є ще одна невирішена суперечність: провідна роль у формуванні дитини належить батькам, однак немає інституції, яка б відстежувала стратегії батьківського виховання, рівень сформованості компетентностей батьків щодо виховання власних дітей. Помилки батьків можуть вплинути на подальшу долю й життєві успіхи дітей, а також є однією з головних причин девіантної поведінки в майбутньому. Девіантну поведінку розглядаємо достатньо широко як таку, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно- нормативних стандартів.

Але часто батьки навіть не здогадуються про можливі наслідки своїх помилок, вбачаючи корінь зла в некомпетентності вихователів та вчителів, компаніях неправильно обраних друзів, суспільних

²¹ Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України та ін. — К., 2012. — С. 5.

негараздах тощо. Вивчення професійних труднощів вихователів засвідчує, що їм найважче спілкуватися навіть не з дітьми в переповнених групах, а саме з батьками, які висувають невиправдано високі вимоги до педагогічних працівників, рідко допускаючи думки про власні прорахунки.

Отже, необхідно підвищувати рівень педагогічної культури батьків, які мали б знати, чи правильно вони виховують своїх дітей, яких помилок припускаються, чи вибрана ними виховна стратегія передбачає добро для дитини і сприяє успішній життєвій самореалізації.

Підстав для посилення взаємодії з батьками є багато, на що звертали увагу ще класики педагогіки А. Макаренко, В. Сухомлинський, присвятивши свої найбільш відомі праці вихованню в сім'ї.

Сучасні науковці (А. Бартковьяк, С. Гром, О. Кошелівська, О. Шукалова та ін.), вивчивши проблеми сімейного виховання, акцентують увагу на значенні спілкування дитини з дорослими для її психічного й особистісного розвитку, адже дефіцит комунікації та інші вади призводять згодом до різноманітних девіацій. Обґрунтовуючи необхідність реалізації діагностики батьківської виховної позиції щодо дитини дошкільного віку, О. Шукалова зазначає: «Більшість батьків приходять у батьківство не зі знаком якості. Вони підносять дитині разом з любов'ю й самими благими намірами свій характер, з його вадами й кривизнами, своє неуцтво й егоїзм, хвороби, купу нерозв'язаних проблем, від побутових до духовних, – все краще й все гірше. Дитина – дзеркало своїх батьків. І не можна все звести до схеми, що дорослі впливають, творять, а воно «утворюється». Ціль «добре виховати дитину» не можна ставити, дитина повинна зростати такою, яка вона є, щоб стати людиною, вона має навчитися бути самостійною, що зовсім заперечують деякі батьки. Вони не помічають небезпечної односторонності: безперервної вправи сугестивності своєї дитини: ти нічого не вмієш! Ти нічого собою не представляєш! Ти ще дурний! І т. д. і т. п.»²². Проте чимало батьків припускаються інших помилок: уседозволеність, потурання капризам, сприяючи зародженню в дітей безвільності й безвідповідальності.

Оскільки саме батьківські прорахунки є причиною невдач дітей у різних видах діяльності, що часто згодом призводять до девіантної поведінки, доцільно в медіа, суспільних інституціях, зокрема при церквах, і в закладах дошкільної освіти знайомити батьків із

²² Шукалова О. С. Роль сімейного виховання в особистісному розвитку дитини / О. С. Шукалова. – Режим доступу: [file:///C:/Users/admin/Downloads/Vpo_2013_9\(2\)_51%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/Vpo_2013_9(2)_51%20(1).pdf). - С. 382.

виховними стратегіями, розвиваючи рівень компетентності щодо виховання дітей та допомагаючи в його діагностуванні.

Цікаве дослідження співвідношення типів сім'ї і стратегій виховання дітей провели швейцарські дослідники Дж. Келлерхальс (J. Kellerhals) і Е. Відмер (E. Widmer) у 2002-2012 рр.²³ Вони визначили п'ять типів сімейного функціонування: Паралель, Bastiон, Компанія, Асоціація, Кокон.

До типу Паралель, згідно з дослідженнями швейцарських учених, належать сім'ї, що характеризуються закритістю й автономією. Члени сім'ї є домосідами, не шукають контакту з оточенням. Але всередині сім'ї кожен має свій простір, власні інтереси; спільної родинної діяльності немає. До типу Bastiон належать сім'ї, яким притаманна закритість і консолідація. Члени сім'ї поділяють загальні думки і спільну діяльність. Тип Компанія об'єднує сім'ї, що характеризуються відвертістю і консолідацією. Відкритість сім'ї зовнішньому світу збагачує внутрішні стосунки і передбачає діалог, консенсус. До типу Асоціація належать сім'ї, для яких характерна відкритість і автономія. Вони роблять акцент на самостійності і незалежності членів сім'ї. Зовнішні контакти дуже важливі і необов'язково відомі іншим членам сім'ї. Тип Кокон характеризується вираженим акцентом на консолідації, цінуються спільна діяльність і загальний простір, схожість смаків і переваг. Основними цілями є підтримка, теплі стосунки, послаблення напруги, вторинними – підйом сходами соціальної ієрархії і суспільна інтеграція. Головною цінністю вважається психологічний комфорт²⁴.

Автори уточнюють, що якщо ці типи функціонування сім'ї розглянути відповідно до соціального статусу подружжя, то можна відстежити закономірність: наприклад, рівень відвертості й автономії сім'ї зростає прямо пропорційно економічному і культурному стану пари. Згідно з даними дослідників, на верхівці соціальної ієрархії (середній клас, університетські кадри) розташовано більшість сімей, що належать до типу Асоціація, середньо представлений тип Компанія, небагато сімей типу Bastiон і відсутність типу Паралель. І навпаки, внизу соціальної ієрархії (робітники) перебувають більшість сімей типу Bastiон і Паралель. Це означає, що соціальний статус подружжя сильно впливає на тип функціонування сім'ї, який, відповідно, визначає виховні практики і стратегії батьків щодо дитини.

²³ Kellerhals J., Widmer E. Familles en Suisse: les nouveaux liens. Lausanne: Presses polytechniques et universitaires romandes, 2012. – 141 p.

²⁴ Орлова К.М. Стратегии воспитания в семье: зарубежный опыт исследования [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. – 2013. – № 4. – URL: <http://psyedu.ru/journal/2013/4/Orlova.html> (дата звернення 12.06.2018)

Автори показують, що кожному типові функціонування сім'ї відповідає окремий специфічний тип дитини: чесна, стримана і залежна від групи дитина – у сім'ї типу Бастіон; креативна дитина, що проводить переговори, автономний партнер – у сім'ї типу Асоціація. Науковці дійшли висновку, що тип функціонування сім'ї корелює із соціальним оточенням сім'ї і соціальним статусом подружжя, що відображається і на стилі виховання дитини. Проте не запропонували методик, на основі яких можна діагностувати тип сім'ї, а також зробити висновки, як уникати прорахунків у вихованні дітей. Окрім того, швейцарські вчені досліджували сім'ї, у яких росте школяр. Тобто батьківські прорахунки вже отримали наслідки в труднощах, що їх відчують діти в навчанні та спілкуванні з ровесниками.

Розбіжності в поглядах дорослих та дітей, нерозуміння життєвих пріоритетів, уподобань можуть бути також наслідком приналежності до різних поколінь. Старші люди інакше, ніж молоді, ставляться до моральних цінностей, сприймають медіазасоби, визначають способи організації дозвілля тощо.

Західні демографи та соціологи запропонували назви представників різних поколінь останніх десятиліть, народжених у періоди, пов'язані з певними історичними чи технічними подіями. Це покоління Ікс (X) (народжені в 1961–1983 роках), покоління Ігрек (Y), або мілленіали (1983 – середина 1990-х років), покоління Зет (Z) (середина 1990-х – 2010 роки), покоління Альфа (народжені після 2010 року). Звичайно, такий поділ дуже умовний (можливо, і не цілком точний, адже існують різні класифікації), але дає змогу побачити суттєву різницю в поглядах, ціннісних орієнтаціях представників різних поколінь, а також у рівні використання інформаційних технологій.

Наприклад, для покоління Y характерні впевнене володіння сучасними гаджетами, активне користування соціальними мережами, навички легкого пошуку інформації тощо. Уже покоління Z – це люди, які з раннього дитинства добре знайомі з новітніми технічними пристроями та мережею Інтернет, завдяки чому отримали додаткові ресурси для розвитку власних креативних та комунікативних здібностей, яким притаманна гнучкість мислення, відкритість поглядів і легкість у старті нової діяльності.

Якщо враховувати особливості кожного покоління, які стосуються цінностей, поглядів, впливу техніки та інформації, то можна побудувати своєрідну виховну стратегію сім'ї. Проте, знову ж таки, кожна особистість має власний характер, темперамент та інші психологічні риси. Тому врахування особливостей поколінь – дуже

відносний підхід до визначення виховних стратегій батьків. Крім того, чітка діагностика за цим критерієм відсутня, адже немає єдиної класифікації поколінь за роками.

Проблема діагностики виховного впливу батьків вирішується в дослідженнях польських учених. У польській педагогіці використовується термін «виховна компетенція» і доводиться необхідність вимірювання рівнів сформованості таких компетенцій у батьків, що виховують дитину дошкільного віку²⁵. Термін «компетентність» в освітній галузі Республіки Польща відсутній; компетенція ж означає те саме, що в українській педагогіці – компетентність.

Польський науковець Б. Поцьвьярдовська трактує виховну компетенцію батьків як єдність знань, умінь і поглядів, що сприяють постійному пристосуванню до потреб дитини і запитів соціального середовища і які, згідно з переконаннями батьків, необхідно й можливо використовувати на практиці²⁶. Важливим елементом компетенцій батьків є інтерперсональні вміння: встановлення й підтримання контакту, виявлення потреб і своєчасне реагування на них, подолання труднощів, що виникають у стосунках із дитиною.

Термін «виховна компетентність батьків» в українській педагогічній науці і в практиці вітчизняних закладів дошкільної освіти не поширений. Отже, і не діагностується рівень її розвитку. Натомість у польській науково-методичній літературі окреслено галузі, у яких батьки діють успішно, і ті сфери, де не все виходить добре і треба допомогти, зважаючи на особливості й потреби кожної родини. Батьки розглядають родини як відкриті соціальні групи, що мають подібні характерні риси. Зважаючи на це та усвідомлюючи необхідність розвитку виховної компетенції, вони залюбки вивчають і використовують досвід інших родин. Наприклад, переносять на польський ґрунт досвід Зелених будинків Ф. Долто або практикують викладання предмета «Виховання до життя в родині», розмірковуючи про цілі й організацію виховної діяльності.

Б. Поцьвьярдовська акцентує увагу на труднощах діагностування виховних компетенцій, оскільки рівень їх сформованості постійно змінюється. Ще однією важливою проблемою є, як і в Україні, нестача діагностичних методик.

²⁵ Diagnoza kompetencji wychowawczych rodziców dzieci w wieku przedszkolnym / Blanka Poćwiardowska // Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej / pod red. Marii Deptuły. – Bydgoszcz : Wydaw. Uniw. Kazimierza Wielkiego, 2006. – S. 85 – 92.

²⁶ Там же. – S. 86.

Найчастіше дослідження проводяться щодо сформованості переконань батьків, стилів виховання і спілкування. Раніше вивчалось передусім ставлення батьків до дітей. Проте зараз змінилася методологія досліджень, відповідно до якої необхідно враховувати й аналізувати знання, емоції, поведінку, переконання всіх учасників взаємодії.

На сьогодні є популярними декілька діагностичних методик: аналізу родинного середовища і стилю виховання (автор М. Рись), переконань батьків (автор М. Плоре), виховних переконань (автор адаптованого опитувальника З. Мартен). Ці методики з розробленим діагностичним інструментарієм є підтвердженням того, що можна досліджувати й діагностувати рівень розвитку окремих елементів виховних компетенцій батьків.

Студіювання наукової, методичної літератури засвідчує наявність низки не вирішених проблем:

- системна робота з формування й діагностики компетентностей батьків щодо виховання дітей не проводиться жодною суспільною інституцією;

- не створено педагогічного видання, скориставшись яким батьки могли б ознайомитись зі стилями спілкування, типами сімей та методиками діагностики їхньої здатності до виховання дітей;

- в Україні недостатньо висвітлюється зарубіжний досвід інтеграції суспільних інституцій і сім'ї, що має сприяти розвитку педагогічної культури батьків.

У вітчизняній педагогіці не обґрунтовано терміна, яким можна визначити вміння батьків виховувати дітей у сім'ї. Маємо на увазі не тих батьків, які мають різні види узалежнень і психічні відхилення, а також яскраво виражений егоїзм, що межує з патологією, і не проявляють жодного бажання змінюватися чи лікуватися. Ідеться про батьків, які прагнуть виховати дітей успішними й щасливими, але не завжди обирають адекватні способи, щоб цього досягнути. Наприклад, мати, яка б'є сина за погану оцінку, не здогадується, що програмує його невдачу на все життя: одружившись, він може збиткуватися над дружиною, дітьми, проявляючи насильство, і в такому випадку найчастіше залишається самотнім. Батьки, звичайно, подбали про матеріальне благополуччя сина (квартира, машина), проте потрібним був інший капітал: любов і увага, причому протягом усього дитинства. У матері були найкращі наміри, але педагогічне невігластво не дало можливості досягнути мети.

Тривогу викликають і сім'ї, які дозволяють малюкам (навіть до двох років) користуватися мобільними телефонами без нагляду

дорослих, а старшим дошкільникам – Інтернетом, проте діти недостатньо володіють медіаграмотністю і не здатні захиститися від негативних медіавпливів чи самотійно використати освітній потенціал медіапродуктів²⁷.

На нашу думку, доцільно впровадити термін «*батьківська компетентність*», який трактуємо як інтегровану здатність до виховання дітей у сім'ї на основі єдності знань, умінь, цінностей, переконань, що дають змогу формувати виховні стратегії в родині та забезпечувати гармонійний розвиток «Я – концепції» дитини. «Я – концепція» – це уявлення дитини про себе. Складовими цієї концепції є такі компоненти: «Я – знаю», «Я – можу», «Я – потрібний», «Я – подобаюся», «Я – захищений»²⁸. Їх гармонійний розвиток дає змогу дитині сказати про себе: я володію знаннями про світ, що мене оточує; я можу себе реалізувати в студіях, гуртках, на групових заняттях; я потрібний друзям, родині; я подобаюся батькам, вихователям, друзям; я захищений ними постійно. Якщо котрась зі складових «Я – концепції» перебуває зі знаком «мінус», або зі знаком «плюс», але в асоціалній сфері, у дитини розвивається схильність до девіантної поведінки.

«Я – концепція» зі знаком «мінус» має наслідком комплекс неповноцінності: дитина не впевнена в собі, переконана, що нічого не знає, не вміє, нікому не потрібна, не подобається і не захищена.

«Я – концепція» зі знаком «плюс», але в асоціалній сфері, – це лідерство у витівках, порушенні розпорядку, агресивні дії стосовно вихователів та колективу групи, нечемні висловлювання до старших тощо.

На жаль, діагностичних методик, які б засвідчували взаємозв'язок між такими відхиленнями й вихованням батьків, немає.

Отже, зберігають актуальність дослідження в галузі педагогічної діагностики сформованості батьківських компетентностей та гармонійного розвитку складових «Я – концепції» дітей.

Висновки. Педагогічна діагностика – це перший етап профілактичної діяльності в закладі освіти. На жаль, у дошкіллі робота з педагогічних вимірювань не набула системного характеру. Проблемою є діагностика батьківських компетентностей, коли саме сім'я несе головну відповідальність за виховання дитини.

²⁷ Bartkowiak A. Analiza kompetencji rodziców w zakresie bezpieczeństwa dzieci w Internecie / Anna Bartkowiak A. // Kultura - społeczeństwo – edukacja. – 2012. - № 1. – S. 141.

²⁸ Освітні технології сучасних навчальних закладів : навчально-методичний посібник для вчителів, вихователів та студ. пед. закл. освіти / О. Янкович, Ю. Беднарик, А. Анджеевська. – Тернопіль : РВВ ТНПУ імені В. Гнатюка, 2015. – С. 123.

У перспективі співпраця закладу дошкільної освіти і суспільних інституцій, організація системної роботи з формування й діагностики компетентностей батьків щодо виховання дітей, висвітлення цієї діяльності в медіа, публікація методичних джерел, ширше розгортання наукових досліджень на зазначені теми дадуть змогу ефективно здійснювати профілактику девіантної поведінки дітей.